

Др Владимир Чоловић*

ОСИГУРАЊЕ РАТНИХ РИЗИКА¹

Апстракт: Имајући у виду учесталост и број ратних сукоба, можемо рећи да је осигурање ратних ризика питање које је увек актуелно. Ипак, због рата у Украјини, осигурању ратних ризика се, сада, поклања већа пажња, пре свега због умешаности Русије у рат, као светске војне силе и опасности да се тај рат претвори у сукоб глобалних размера, што би довело до несагледивих тешких последица за светску економију. У раду се поставља питање да ли се ратни ризици могу осигурати, односно, да ли се могу осигурати одређени предмети осигурања у случају да им прети ризик рата. Осим тога, посвећује се пажња карактеристикама ратних ризика са становишта осигурања, као и свим проблемима који се тичу формирања премије осигурања код ове врсте осигурања. Посвећује се пажња и одредби Закона о облигационим односима Републике Србије, која дефинише могућност да се осигуравач и осигураник другачије договоре у односу на правило да осигуравач није у обавези да плати штету која је настала у наведеним околностима. Исто тако, анализира се и могуће остварење ризика које представља каснију последицу ратног сукоба. Такође, аутор се, кратко, осврће и на Институтске клаузуле за осигурање робе. На крају, аутор закључује да би законом требало дефинисати искључење ратних ризика из осигурања.

Кључне речи: ратни ризици, осигурање, политички ризици, премија осигурања, клупска осигурања.

1. УВОД

Иако ратни сукоби представљају свакодневницу у различитим деловима света, практично, од краја Другог светског рата до данас, сада се, више него икад, поставља питање осигурања ратних ризика, имајући у виду рат у Украјини. Рат у Украјини није само сукоб две државе, сукоб два светска поретка, као ни опасност да тај рат прерасте у сукоб светских размера, већ тај рат прети да направи економску штету великих размера, од које се свет неће опоравити више десетина година. Осигурање, односно покриће ратних ризика од стране осигуравача, представљао би велики изазов, не само за осигуравајућа

* Научни саветник, редовни професор, Институт за упоредно право, Београд

¹ Рад је настао као резултат научноистраживачког рада Института за упоредно право који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години (евиденциони број: 451-03-47/2023-01/200049 од 3. 2. 2023).

друштва, већ и за тржиште осигурања, уопште. Због тога су ови ризици, углавном, искључени из осигурања. Кажемо углавном, с обзиром на то да законодавац дефинише да се осигураник, односно уговарач осигурања и осигуравач могу другачије договорити, што значи да се ради о релативном искључењу из осигурања.² Ми ћемо у овом раду дефинисати ратне ризике, како оне који се могу реализовати у току трајања ратних сукоба, тако и оних који се касније (чак и неколико деценија након престанка рата) могу реализовати. Овде мислимо на заостале бомбе, мине, чије активирање представља ризик, нарочито за урбана подручја. Такође, упоредићемо ратне и политичке ризике, односно ризике од терористичких аката, не само са појмовног становишта, већ и са становишта разликовања једних и других ризика кад је у питању њихово покриће. Ратне ризике можемо сврстати и у катастрофалне ризике, с обзиром на обим штете до које може довести њихова реализација.

Осим тога, посветићемо пажњу појединим елементима премије осигурања, како би могли да представимо сву сложеност формирања цене осигурања, што је нарочито изазовно код ратних ризика. У вези са тим, посветићемо пажњу и појединим питањима формирања портфеља осигурања у односу на одређену врсту осигурања, што је веома битно, с обзиром на то да се код евентуалног осигурања ратних ризика мора говорити и о бонитету осигуравача, односно о могућности да осигуравач исплати штету у тим околностима. Најзад, посветићемо пажњу ратном ризику као посебном облику ризика, односно, одредићемо његове карактеристике у односу на остале облике ризика.

2. РЕГУЛИСАЊЕ ОСИГУРАЊА РАТНИХ РИЗИКА У ДОМАЋЕМ ЗАКОНОДАВСТВУ И ОСВРТ НА СУДСКУ ПРАКСУ СУСЕДНИХ ЗЕМАЉА

У законодавству Републике Србије, Закон о облигационим односима (даље: ЗОО)³ дефинише да осигуравач није у обавези да накнади штету која је настала предузимањем ратних операција и побуна, уколико није другачије уговорено. Терет доказивања начина настанка штете је на осигуравачу, тако да је он дужан да докаже да је штета проузрокована услед предузимања ратних операција или других дејстава у рату.⁴ Можемо да проширимо тумачење

² Питање је да ли бисмо могли да користимо термин „релативна искљученост из осигурања”, имајући у виду да се тај термин односи на посебне околности настанка осигураног случаја, када осигуравач неће бити у обавези да накнади штету оштећеном. Код осигурања ратних ризика се поставља питање да ли ће, уопште, осигуравач „покрити” те ризике или не, тако да би, можда, пре требало користити термин „немогућност осигурања ратних ризика”.

³ Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, бр. 31/93, „Сл. лист СЦГ”, бр. 1/2003 – Уставна повеља).

⁴ Члан 931. ЗОО.

ове одредбе, тако што ћемо истаћи да је осигуравач дужан да докаже да је штета настала реализацијом ратног ризика. То значи да је потребно дефинисати шта представља ратни ризик и да ли он треба да буде везан само за рат, односно ратни сукоб, тј. само трајање ратних дејстава или се он може реализовати и касније, након престанка ратних сукоба. Значи, ратни ризик је искључен из осигурања, уколико уговором није другачије предвиђено. По овој одредби, осигуравач може својим општим условима предвидети осигурање ратних ризика, што значи да би био у обавези да исплати штете настале реализацијом тих ризика, само ако би се закључила полиса осигурања која би обухватила те ризике. Везано за саму одредбу ЗОО, морамо имати на уму да је у време доношења овог Закона, а то је 1978. година, ратни ризик, на нашим просторима, био нешто што није било реално очекивати да ће се реализовати. Међутим, почетком деведесетих година прошлог века, пракса је демантовала оно што се, до тада, сматрало чистом теоријом. У почетку је различито тумачен појам ратног ризика. Дошло је до многих спорова, од којих неки нису још увек завршени.

Наиме, неки ризици који су последица ратова вођених на нашим просторима још увек прете. Ту, пре свега мислимо на ризик од заосталих мина и бомби, које су постављене током Другог светског рата. Постављало се питање да ли би повреде или друге, теже последице могле да буду третиране као реализација ратног ризика или не. Поменућемо праксу Врховног суда Републике Хрватске. Радило се о активирању мине на путу, а једно лице је погинуло. Радило се о мини заосталој из сукоба почетком деведесетих година XX века на тлу бивше СФРЈ. Погинули је био осигуран преко полисе колективног осигурања у предузећу у ком је радио. Врховни суд Хрватске је заузео становиште да се не ради о ратном ризику, већ о несрећном случају, тако да је, по том основу, породица погинулог имала право на накнаду из осигурања. Суд се позвао на Опште услове осигурања, у којима пише да се осигуравач ослобађа своје обавезе накнаде штете, ако је несрећни случај настао као последица ратних догађаја, грађанског рата, револуције, тероризма, итд., у којима је учествовао осигураник. Околност што је штета настала активирањем мине, не даје довољно елемената за закључак да се ради о ратној штети. Наводи се да се осигурани случај догодио два месеца након престанка ратних догађаја, као и да сам осигураник није постављао мине, односно, да се он кретао пољским путем, али то није, по становишту суда, довољно да се закључи да је у питању ратни ризик. Чак је наведено да на путу није било ознака да се ради о минираним подручју⁵.

Поменућемо још један случај из хрватске судске праксе. Такође, у питању је демонтирање мине заостале из рата. Поставило се питање да ли би евентуална

⁵ Osiguranje.hr, Судска пракса, „Смрт од мине заостале из рата није ратни ризик”, Маријан Ђурковић – 21. 7. 2008, преузето са: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?8621>, 20. 4. 2023.

експлозија мине била ратни ризик. Овде се радило о мини, заосталој из Другог светског рата. Само полагање мине, или њено бацање из авиона било би, несумњиво, ратни ризик. Искључење наведених ризика из покрића осигуравача, правда се чињеницом да је осигуравачима немогуће да израчунају премију осигурања с обзиром на немогућност предвиђања штете коју рат може произвести. Ипак, ЗОО, као што смо рекли, дозвољава да уговорне странке укључе у покриће и ратни ризик, али то се ретко или никако не чини. Услови осигурања без изузетка искључују из покрића штете које су последице ратних операција у свим врстама осигурања. ЗОО не дефинише ратни ризик, ратне операције, а не одређује ни временски период који мора да протекне од појаве ратне операције, да би се такав ризик сматрао осигураним. Значи да су и експлозије мина које су постављене још пре осамдесет година ратни ризик и искључене су из осигурања. Но, овде се поставља и друго питање, које се тиче оправданости наведеног искључења из осигурања. Да ли протек времена, поготово период од више деценија, брише својство ратног ризика и да ли би такве штете требало да буду укључене у осигурање, јер се, по статистичким подацима, за такве штете, односно ризике, премија може лако утврдити. Ова два супротна мишљења представљају несигурност за грађане, односно осигуранике, који су осигурали своје станове, зграде, итд. Било би добро да осигуравачи заузму јединствен став по овом питању, јер сигурно је да још има заосталих бомби и других експлозивних направа које су постављене током Другог светског рата⁶.

3. УОПШТЕ О РАТНИМ РИЗИЦИМА

Да бисмо могли да говоримо о могућности покрића ратних ризика, морамо говорити о карактеристикама ове врсте ризика, како бисмо могли да одредимо њихово место у односу на остале ризике. Ратни ризици, пре свега, спадају у ризике који се могу пренети на осигуравача, али само ако су они предвиђени општим условима осигурања. Међутим, овде се постављају друга питања, везана за бонитет осигуравача и обрачун премије осигурања.⁷ Затим, ратни ризици су субјективни ризици, с обзиром на то да човек утиче на њихову реализацију.⁸ Осим тога, ратни ризици су променљиви ризици, с обзиром на то да је веома тешко одредити унапред обим штете, која ће настати услед њихове реализације.⁹ Морамо ратне ризике сврстати у чисте ризике, с

⁶ Osiguranje.hr, Судска пракса „Је ли ријечка мина ратни ризик искључен из осигурања”, Маријан Ђурковић – 19. 3. 2023, преузето са: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22090, 19. 4. 2023.>

⁷ Ненад Миликић, *Управљање ризиком процене максималној самојригржаја*, специјалистички рад, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд 2005, стр. 10–11.

⁸ Небојша Жарковић, *Економика осигурања*, Универзитет „Сингидунум”, Београд, 2008, стр. 48.

⁹ Жарковић, *op. cit.*, стр. 48–49.

обзиром на то да они увек стварају губитак. Но, посредно, ратни ризици могу бити и спекулативни ризици, с обзиром на то да настанак штете услед реализације тих ризика може зависити и од других разлога, као што је стање на тржишту итд. Ратни ризици могу бити и општи и појединачни. То значи да они могу погађати, како више објеката, тако и појединце, односно појединачне објекте. Ова подела би била значајна са становишта одређивања суме осигурања, па самим тим, и премије осигурања.¹⁰ Ратни ризици су и немерљиви, с обзиром на то да се не може предвидети извесност, када је у питању утицај ових ризика на обим штете. Иначе, и кад не говоримо о ратним ризицима, мерљивост или немерљивост ризика зависи и од стабилног портфеља осигурања у једном осигуравајућем друштву.¹¹

Иначе, до XIX века, осигурање ратних ризика било је битније од осигурања поморских ризика. Све до краја XIX века ратни ризици су били укључени у стандардно осигурање ствари на броду, односно терета на броду. Поморски и ратни ризици су били узимани заједно као опасности које угрожавају безбедност имовине на мору. Зато се осигурање ратних ризика спроводило заједно са осигурањем поморских ризика у оквиру истог осигурања.¹² Главни разлози за одвојени третман ратних ризика су следећи: – могуће проузроковање великих штета, посебно на копну; – немогуће је предвидети остварење ратних ризика на дужи рок, као и ток одвијања ратних сукоба. Исто тако, ратни ризици су по својој природи другачији од осталих ризика. Ратни ризици се не могу проценити као поморски. Нарочито у случају глобалних сукоба. Читав систем међународне дисперзије ризика би био неефикасан, с обзиром на то да су носиоци ризика зарађене стране. Зато се, и данас, условима осигурања предвиђа да ће осигурање аутоматски престати у случају избијања рата између светских сила. Овде се не мисли само на Русију и САД.¹³

Код ратних ризика, осигурани случај ће постојати, ако су испуњене две претпоставке: – да се остварио осигурани ратни ризик, и – да је остварењем тог ризика проузрокован губитак или оштећење осигураног предмета. Акт рата мора да учини једна зарађена страна против друге у условима ратног стања. Само ратно стање није, само по себи, остварење ратног ризика.¹⁴ Посветићемо пажњу појединим појмовима који су од важности за дефинисање ратних ризика. Под појмом рат се подразумева оружани ратни сукоб са међународним обележјем. Ако о рату говоримо

¹⁰ Жарковић, *op. cit.*, стр. 49.

¹¹ Жарковић, *op. cit.*, стр. 50.

¹² Драго Павић, „Осигурање ратних ризика”, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, год. 46, 3/2009, Сплит 2009, стр. 467.

¹³ Павић, *op. cit.*, стр. 468.

¹⁴ Павић, *op. cit.*, стр. 471.

као о осигураном ризику, онда се под тим појмом подразумева оружани сукоб две или више држава, без обзира на то која је од њих агресор. Сам термин рат у уговору о осигурању, подразумева ратно стање зог међу-државног ратног сукоба, који угрожава имовину или онемогућава испуњење уговора. По чињеничном стању можемо утврдити да постоји ратно стање или не, а не применом међународног права. Рат као осигурани ризик постоји и у случају када државе које формално нису у зараћеном односу, међусобно предузимају акте непријатељства једна према другој.¹⁵ Да би се дефинисао рат за потребе закључења и извршења уговора о осигурању, није битно да ли је зараћена држава самостална и да ли је призната од стране других држава. Битно је да зараћена страна фактички обавља власт на својој територији. Није битно ни то да ли је нека држава формално признала да ли је у рату са другом. Зараћене стране чак не морају ни да прекину дипломатске односе.¹⁶ Са друге стране, грађански рат се дефинише као оружани сукоб унутар граница неке државе, а тај сукоб није међународни рат. Иначе, не постоје значајне разлике између појмова рат и грађански рат. Ипак, сматра се да овај појам не може бити дефинисан само као унутрашњи сукоб великих размера. Ту се могу поставити питања као што су: да ли су супротстављене стране биле организоване, затим, шта је био њихов циљ и којих размера је био сукоб. Грађански рат има веће размере од устанка или побуне.¹⁷

Кратко ћемо дефинисати и појмове револуција, устанак и побуна. Револуција представља организовано, нагло и насилно обарање постојеће власти неке државе од стране становништва те државе, као и замена те власти другом, која преузима управу и контролу над територијом државе и становништвом. Промена мора да наступи употребом силе. Са становишта осигураног ризика, користи се иста дефиниција.¹⁸ Устанак у смислу осигураног ризика подразумева организовани оружани отпор против постојеће власти од стране њених грађана, па и када је организован ван те државе. Основни циљ је сличан као и код револуције – обарање постојеће власти или спречавање те власти да влада на одређеној територији.¹⁹ Побуна представља оружани револт против постојеће власти неке државе од стране њених држављана. Тешко је разликовати овај појам од појама устанак. Сматра се да појам побуна не укључује акције страних држављана.²⁰

¹⁵ Павић, *op. cit.*, стр. 473.

¹⁶ Павић, *op. cit.*, стр. 474.

¹⁷ Павић, *op. cit.*, стр. 474–475.

¹⁸ Павић, *op. cit.*, стр. 475.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Павић, *op. cit.*, стр. 476.

3.1 Однос ратних и политичких ризика, односно ризика ТЕРОРИСТИЧКИХ АКТА

С обзиром на то да се у теорији често поистовећују ратни и политички ризици, морамо рећи да се под политичким ризицима подразумевају догађаји који су настали због аката државних органа који су предузети у мирнодопско доба, а који имају за последицу губитак или оштећење осигураног предмета. Ми смо, напред, поменули неке облике сукоба који могу представљати и политичке ризике, али ћемо, овде, издвојити две врсте политичких ризика. Први су они ризици који су последица политичких немира, као што су штрајкови, демонстрације, побуне, а други се односе на мере надлежних државних органа, као што су забрана извоза, забрана уласка бродова у луку, итд. Дешава се да се код неких осигурања обухватају и ратни и политички ризици, али то не значи да се ради о истим ризицима. Јасно се упућује на клаузуле о осигурању ратних ризика, као и на клаузуле које се односе на политичке ризике штрајкова, побуне и грађанских немира. Веома је битно квалификовати сваки догађај који може представљати ризик, па тек онда за тај догађај везати одређене последице.²¹

И штете које су настале терористичким актима су изузете од осигурања, односно осигуравач неће бити у обавези да плати штету у овим околностима. Кратко ћемо посветити пажњу ризицима тероризма у осигурању, како бисмо, такође, ставили у однос ове ризике са ратним. И ризици тероризма стварају потенцијал за велике губитке. Затим, код ових ризика, осигуравачима је веома тешко да одреде цену осигурања, имајући у виду неизвесност, која је овде повезана са ризиком. Ниједан модел у осигурању који се односи на процену вероватноће настанка штете није погодан за ове ризике. Код појединих катастрофалних ризика је могуће одредити степен вероватноће настанка штете, на основу база података и студија о ризицима, који се односе на те ризике, али се подаци о терористичким групама и њиховом деловању држе у тајности, пре свега, из разлога националне безбедности.²² Затим, начин на који ће бити извршени терористички напади су различити и зависе од воље самих припадника тих група. Некада терористички напади директно могу зависити и од одлука влада држава или од других аката, без обзира на то да ли су они везани за државе или не, који не могу бити предвиђени.²³ Најзад, овде се ради о немогућности предузимања превентивних мера. Понуда осигурања зависи и од могућности предузимања мера које ће спречити терористичке акте. Неуспех

²¹ Срећко Јелинић, „Накнада ратне штете и осигурање ратних ризика”, *Економски вјесник* 1 (6), Економски факултет у Осијеку, Осјејек 1993, стр. 79.

²² Howard Kunreuther, Erwann Michel-Kerjan, „Challenges for Terrorism Risk Insurance in the United States”, Policy Watch, *Journal of Economic Perspectives*—vol.18, No.4, fall 2004, p. 205.

²³ Ibid.

у томе може изазвати разорне последице по цео друштвени и економски систем једне земље.²⁴ Које су сличности и разлике између ратних ризика и ризика тероризма? Сличност је у настанку великих штета, чији обим не може бити предвиђен. Са друге стране, разлика има више. Прва се односи на чињеницу да се на основу политичких околности, може предвидети евентуални ратни сукоб, док се конкретан терористички напад не може предвидети. Затим, код ратних ризика се могу предузети одређене превентивне мере, које се односе на војну обуку становништва, заштиту имовине итд., док су код ризика тероризма, превентивне мере немогуће. Ипак, оно што повезује ове две врсте ризика односи се на последице које њихова реализација може да изазове.

Иако су са становишта осигурања ризици рата, као и ризици политичких околности и тероризма различити, ипак се они могу дефинисати у истој групи ризика, с обзиром на међузависност, која има за последицу ратне сукобе, жртве и имовинску штету. Чак и политички ризици, као и ризици тероризма могу изазвати опасност од остварења ратних ризика. Самим тим, израчунавање премије код све три врсте ризика би представљао велики изазов за осигуравааче.

3.2. Ратни, политички и ризици тероризма КАО КАТАСТРОФАЛНИ РИЗИЦИ

С обзиром на обим штете, као и на број осигураних предмета које могу да обухвате, све три наведене врсте ризике можемо сврстати у катастрофалне ризике. Иначе, Европска комисија је, конкретно, терористичке нападе и јавне нередџе²⁵ сврстала у тзв. технолошке ризике.²⁶ Сам катастрофални догађај се не може дефинисати на универзалан начин. По једном мишљењу, у САД се катастрофалним догађајем сматра сваки догађај код којег је осигурана штета већа од 25 милиона долара. Да би се један догађај дефинисао као катастрофалан, морају бити узети у обзир штета која је осигурана, затим, укупна настала штета, као и људске жртве.²⁷ Што се тиче анализе ризика катастрофалног догађаја, она је слична уобичајеној анализи осталих ризика. По једном моделу, анализа наведених ризика се одвија у три фазе: 1. Фаза која обухвата процену опасности, што обухвата генерисање догађаја, а што се односи на фреквентност и интензитет ризика по географским локацијама; 2. Фаза која обухвата

²⁴ Kunreuther, Michel-Kerjan, op. cit., p. 206.

²⁵ Које бисмо могли да сврстамо у политичке ризике.

²⁶ Марија Керкез, Иван Ивановић, „Катастрофални ризици и осигурање”, *Мегаџурнал ревија*, vol. 13, no. 2/2016, Београд 2016, стр. 19.

²⁷ Ратко Вујовић, *Управљање ризицима и осигурање*, Универзитет „Сингидунум”, Београд 2009, стр. 360.

процену штете на датом локалитету, тако што се комбинује интензитет сваког симулираног догађаја са базом података особина тог ризика; 3. Фаза у којој се израчунава штета и која је, уједно, последња фаза, у којој се узроци штете, франшиза, саосигурање итд., посматрају у односу на укупно процењену штету.²⁸

Највећи проблем код осигурања катастрофалних ризика је немогућност да се успостави хомогена заједница ризика са довољним бројем осигураника на довољно широком простору, односно на већој територији.²⁹ Осим тога, тешко је утврдити и адекватну премију осигурања, с обзиром на то да се не може утврдити јасна фреквентност догађаја, а морамо знати да, током катастрофалног догађаја, долази до кумулације штетних догађаја, што обавезно доводи до великог броја захтева за накнаду штете у веома кратком временском периоду.³⁰

4. ПРОБЛЕМИ ОДРЕЂИВАЊА ПРЕМИЈЕ КОД ОСИГУРАЊА РАТНИХ РИЗИКА; ПОРТФЕЉ ОСИГУРАЊА

Да бисмо могли да говоримо о проблемима код одређивања премије код осигурања ратних ризика, морамо да се осврнемо на основне карактеристике овог института које носе са собом правила која примењујемо код свих или већине врста осигурања. Наиме, премија је износ који је уговарач осигурања дужан да плати након закључења уговора о осигурању. Можемо рећи да премија представља цену осигурања.³¹ Основне делове премије представљају функционална премија и режијски додатак. Функционална премија се састоји из техничке премије, а може да садржи и допринос за превентиву, ако је урачунат у премију. Иначе, из средстава техничке премије се плаћају штете, односно, из тих средстава се формирају фондови за наведено. Са друге стране, допринос за превентиву се користи за предузимање мера у сврху спречавања реализације ризика који доводе до настанка осигураних случајева. Режијски додатак представља средства за покриће трошкова спровођења осигурања.³² На крају обрачуноског периода, осигуравач је дужан да обрачуна техничке резерве које морају бити довољне за покриће свих обавеза из уговора о осигурању.³³ Ради

²⁸ Вујовић, *op. cit.*, стр. 369.

²⁹ Магдалена Макиела, Владимир Чоловић, „Осигурање од катастрофалних ризика (са освртом на ризик пандемије)”, *Зборник радова „Проузроковање штијете, накнада штијете и осигурање”*, Београд 2020, стр. 341.

³⁰ Вујовић, *op. cit.*, стр. 476.

³¹ Драган Мркшић, Здравко Петровић, Катарина Иванчевић, *Право осигурања*, Привредна академија, Нови Сад, 2006, стр. 54.

³² Мркшић, Петровић, Иванчевић, *op. cit.*, стр. 54.

³³ Члан 116. Закона о осигурању Републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 139/2014 и 44/2021).

се о обавезама оних уговора о осигурању, који су закључени у претходном периоду, односно у претходној години. Израчунавање премије осигурања зависи од низа фактора. Главни фактор је предмет осигурања, тако да се не може, на исти начин, израчунавати премија осигурања код осигурања имовине, као код осигурања живота.³⁴

Чак и кад бисмо могли да говоримо о осигурању ратних ризика, морали бисмо да дефинишемо шта је то ратни ризик, односно шта он обухвата, а онда да израчунамо премијску стопу. Када говоримо о израчунавању премијских стопа, мислимо на обрачун тарифе премија. Наиме, да би се израчунала потребна премијска стопа за један индивидуалан ризик или за хомогену групу ризика, потребно је да осигуравач сједини податке о ризицима исте врсте у сопственом портфељу осигурања. Осигуравач може то чинити и са другим осигуравачима, када говоримо о заједничким подацима осигуравајућих друштава. Када се, на основу прикупљених статистичких података утврде нове премијске стопе, тада се коригују тарифе премија. Значи, премијска стопа зависи од повољних или неповољних карактеристика ризика.³⁵

Код израчунавања премије, веома је битна улога актуара, који мора навести шта све мора да се узме у обзир код обрачуна премије. То се односи и на стопе штета, као и на ризике. Посао актуара за пројекцију будућих догађаја укључује анализу података из прошлости, развој модела и процену постојећих ризика.³⁶ Премија се обрачунава у односу на одређену базу која треба да се обезбеди: покриће очекиваних износа одштетних захтева и осигураних сума у току периода осигурања, формирање адекватног нивоа резерви, покриће трошкова спровођења осигурања и одређени ниво профита, који треба да оствари осигуравач.³⁷

Осигуравач мора тачно проценити одређени ризик, како евентуална штета не би премашила размере прикупљених премија осигурања, односно, портфељ осигурања, што је веома тешко код ратних ризика. Код ратних ризика морамо имати на уму и кумулацију штета, с обзиром на то да те штете погађају више различитих објеката у исто време.³⁸ Иначе, портфељ осигурања представља скуп права и обавеза по уговорима о осигурању, закљученим у оквиру једне врсте осигурања, односно уговорима који се односе на покриће

³⁴ Владимир Чоловић, „Осигурање од ковида-19: основно или додатно покриће од ризика осигурања”, *Зборник Правни и друштвени аспекти вакцинације током пандемije ковида-19*, Институт за упоредно право, Београд, 2022, стр. 12.

³⁵ Добросав Огризовић, *Економика осигурања*, ЗОИЛ „Сарајево”, Сарајево, 1985, стр. 583.

³⁶ Владимир Чоловић, *Осигуравајућа друштва – законодавство Србије, право ЕУ, упоредно право*, Институт за упоредно право, Београд, 2010, стр. 133.

³⁷ Чоловић, „Осигурање од ковида-19: основно или додатно покриће од ризика осигурања”, стр. 14.

³⁸ Владимир Чоловић, „Управљање ризиком у привредним друштвима”, *EMC Review – часопис за економију и тржишне комуникације*, vol. 5, no. 2, Бања Лука, децембар 2015, стр. 241.

истих или сродних ризика. Никако не можемо рећи да портфељ осигурања представљају само новчана средства по уговорима, односно, да представља капитал друштва. Веома је важно јасно дефинисати, шта је портфељ осигурања у смислу сваке врсте осигурања, односно покрића одређених ризика, а на које се односе закључени уговори.³⁹ Бонитет једног осигуравајућег друштва, везује се, како за број уговора о осигурању које је друштво закључило, тако и за обавезе које друштво има по тим уговорима.

Значи, као и код осталих врста осигурања, тако и код осигурања ратних ризика, најважније питање је да ли ризик може да се „покрије”, односно осигура или не. У вези са тим, мора се одредити колики је ризик, као и које би последице могла да произведе његова реализација. Осигуравач мора, на основу свог бонитета, као и портфеља осигурања, да одреди које ризике може да осигура. Постоје ризици који су мање или више прикладни или неприкладни за осигурање. У вези са тим, постоји више мерила који одређују наведено, али их ипак не треба одредити као апсолутне, већ као одређене стандарде, које можемо или не можемо да применимо у датим ситуацијама. Али, ако такви стандарди нису присутни, могуће је да држава програмима осигурања, омогућава „покривање” одређених ризика, који, иначе, не би били подобни за осигурање. Исто тако, постоје ризици који су на тзв. средини, односно, неки осигуравачи их сматрају за подобним за осигурања, а други не. То питање није битно само са становишта осигуравача, већ и са становишта осигураника.⁴⁰ Такви ризици су склони променама у самом току осигурања, што додатно отежава дефинисање подобности за осигурање.

Поменућемо ризик случаја, који представља опасност да број и висина штете приме размере које превазилазе основе утврђивања премија осигурања. Овде говоримо о нормалном ризику случаја, ризику кумулације и ризику промене. Нормалан ризик случаја представља опасност да број и висина штета у једној години одступе од очекиваних. Ризик кумулације представља опасност да ће доћи до кумулирања штета, по основу једног штетног догађаја. Ризик промене представља ризик да ће доћи до значајнијег одступања броја и висине штета од очекиваних, због значајнијих промена привредних и политичких околности. Поменућемо и ризик катастрофе који се односи на опасност од настанка штете са катастрофалним последицама.⁴¹ Ако бисмо анализирали све наведене облике ризика у односу на ратне ризике, дошли бисмо до закључка да би сви они били остварени код евентуалног њиховог „покривања” од осигуравача.

³⁹ Чоловић, *Осигуравајућа груштва – законодавство Србије, право ЕУ, упоредно право*, стр. 96.

⁴⁰ Жарковић, *op. cit.*, стр. 51.

⁴¹ Миликић, *op. cit.*, стр. 7–8.

4.1 ДА ЛИ КОД ОСИГУРАЊА РАТНИХ РИЗИКА МОЖЕМО ГОВОРИТИ О ИСКЉУЧЕЊИМА ИЗ ОСИГУРАЊА

Имајући у виду одредбу ЗОО, која се односи на осигурање ратних ризика, као и све поменуте карактеристике ове врсте ризика, поставља се питање да ли код осигурања ратних ризика можемо говорити о искључењима из осигурања или о немогућности осигурања те врсте ризика. Наиме, у одређеним случајевима, на основу закона или на основу уговора о осигурању, односно на основу општих услова осигурања, одређене штете се искључују из осигурања. Искључење се може односити на осигураника или и на осигураника и на оштећено лице. Међутим, ситуације када се искључење односи на оштећено лице су ретке, имајући у виду сврху осигурања. Тако, искључења према оштећеном лицу могу бити само на основу закона. Са друге стране, искључење према осигуранику могу бити само на основу уговора.⁴² Значи, у одређеним ситуацијама поједине штете могу бити искључене из осигурања, када осигуравач није у обавези да накнади штету. Но, с обзиром на принцип заштите оштећеног лица, у појединим случајевима ће осигуравач платити штету оштећеном, али ће исплаћени износ захтевати од стране осигураника, као одговорног лица. Ситуације које су везане за искључење из осигурања морају бити јасно одређене. Оне се односе како на субјективне, тако и на објективне околности. Кад су у питању субјективне околности, оне се односе на понашање осигураника, његов утицај на настанак осигураног случаја.

Но, код осигурања ратних ризика се не ради о искључењу из осигурања, већ о немогућности осигурања, тј. „покривања” ове врсте ризика. Имајући у виду све тешкоће око процене ризика, као и одређивања премије и формирања портфеља осигурања, склони смо прихватању закључка да се ратни ризици не могу осигурати. Изузетак, наравно, постоји код осигурања робе у превозу. Наведено се не односи на одредбу члана 952. ЗОО, која се односи на ратне ризике и која одређује ратне операције као искључени ризик, али прописује да, у случају да је смрт осигураника узрокована ратним операцијама, осигуравач, ако нешто друго није уговорено, није дужан да исплати кориснику осигурања износ накнаде, али је дужан да му исплати математичку резерву живота, уколико је закључено осигурање живота.⁴³

⁴² Предраг Шулејић, *Право осигурања*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд, 2005, стр. 445.

⁴³ Јелинић, *op. cit.*, стр. 80.

5. ОСИГУРАЊЕ РОБЕ У ПРЕВОЗУ И РАТНИ РИЗИЦИ

Осврнућемо се и на осигурање ратних ризика код осигурања робе у превозу, имајући у виду појединачно покривање ових ризика код транспортног осигурања, нарочито кад је у питању поморски превоз. Кад је у питању рат у Украјини, а у вези са овим питањем, поменућемо случај који се односи са јемством Украјине за исплату накнаде из осигурања за пловила која су оштећена у дунавским лукама.⁴⁴ Наравно, та оштећења морају бити последица ратних сукоба. Иначе, Украјина извози сву своју робу преко црноморских лука, које су сада блокиране због рата. Влада Украјине није изнела појединости о систему осигурања, али је наложила министарству инфраструктуре да изради план. Смањило се извоз житарица, по оцени украјинских пољопривредних аналитичара, скоро 50 пута. Иначе, Украјина је, раније, била четврти највећи светски извозник житарица. Осим тога, у јеку ратних догађаја у Украјини, велика осигуравајућа друштва су почела да отказују осигурање бродова од ратног ризика за Русију, Украјину и Белорусију, с обзиром на то да реосигуравачи више не пружају покриће, када је у питању тај регион. Наиме, реосигуравачи су 2022. године претрпели значајне губитке. Клубови за осигурање одговорности бродара Protection and Indemnity (P&I) су објавили да више нису у могућности да пружају покриће за ратне ризике у региону. Ови клубови су међу највећим осигуравачима који покривају око 90% прекоокеанских бродова. Највећи проблем који се овде појавио односи се на недостатак доступности ретроцесије, односно реосигурања за реосигураваче. Значи, немогућност пружања осигуравајућег или реосигуравајућег покрића се односи само на ризике на територијама Русије, Украјине и Белорусије. Амерички P&I је, крајем децембра 2022, обавестио јавност да отказује сопствено осигурање, с обзиром на то да је обавештен о отказивању од стране својих реосигуравача. Бродови, иначе, имају P&I осигурање, које покрива потраживања треће стране за штете за које је одговоран бродар, који је члан P&I клуба. Овде је укључена штета по животну средину, као и повреде посаде и путника. Наравно, посебне одредбе услова осигурања се односе на брод, односно бродски труп, што се односи на физичка оштећења. Наведено ствара велике проблеме, с обзиром на то да ће власницима бродова и закупцима истих бити отежано да обезбеде осигурање, а то ће утицати и на повећање цене премија осигурања, као и до тога да неки бродови плове неосигурани.⁴⁵

⁴⁴ Osiguranje.hr – Украјина јамчи исплату осигурања за пловила оштећена у дунавским лукама, 4. 4. 2022, преузето са: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?21609>, 25. 4. 2023.

⁴⁵ Осигуравачи бродова отказују ратно осигурање за Русију и Украјину од 1. јануара, Е-капија, 28. 12. 2022, преузето са: <https://www.ekapija.com/news/3968598/osiguravaci-brodova-otkazuju-ratno-osiguranje-za-rusiju-i-ukrajinu-od-1-januara>, 27. 4. 2023.

Иначе, клупска осигурања у поморском превозу су настала као потреба бродара за заштитом, у случају настанка штете и као последица чињенице да стандардном полисом осигурања брода није покривено више могућих облика одговорности бродара, односно није покривена у целини одговорност због судара бродова.⁴⁶ У вези са клупским осигурањима, посебно ћемо поменути ратне и политичке ризике, под којима подразумевамо сваки ратни акт, штрајк, локаут (посебан облик, односно индустријске акције са циљем решавања спорова), грађански неред, насиље и др. У таквим околностима може настати велик ризик за осигуравајуће друштво, јер се, на ратом угроженом подручју, може наћи већа количина терета или бродова осигураних код истог осигураваача.⁴⁷ Рекли смо већ да се таква врста ризика, углавном, осигурава једино у међународном транспорту и увек на захтев осигураника, а ризици морају изричито бити наведени у полиси. Иначе опште је правило да осигурање од одговорности бродара, преко Р&I клубова, искључује из покрића ризика рата и догађаја који су слични рату, као што су штете које су проузроковане заробљавањем, запленом, узапћењем, задржавањем, минама, бомбама, ракетама, експлозивима или другим ратним средствима. Та правила су донета од стране The London, SS Owners' Ass. Ltd. од 1995–1996.⁴⁸

Током Другог светског рата, САД су донеле тзв. спонзорисани програм осигурања од ратних ризика који је био сличан програму који је усвојила Велика Британија 1939. Тај програм је установио систем, по коме би САД деловале као осигураваач и реосигураваач за заштиту поморских транспорта, ако приватна тржишта осигурања не могу да пруже покриће по разумним условима. Овај систем је усвојен на период од пет година са могућношћу да се продужава. Амандмани на наведени програм су донесени децембра 2001, као одговор на догађај од 11. септембра исте године. Овај програм је до 2003. године био једини начин да се одговори на наведене ризике⁴⁹. Мора се рећи да је овај програм коришћен и за ризике од тероризма, иако је првобитно усвојен због ратних ризика у поморском превозу.

⁴⁶ Владимир Чоловић, „Клупско осигурање као облик осигурања од одговорности бродара”, *Зборник Осигурање, накнада штете и нови Закон о њарничном осигурању*, Златибор 2012, стр. 54.

⁴⁷ Чоловић, „Клупско осигурање као облик осигурања од одговорности бродара”, стр. 58.

⁴⁸ Зоран Радовић, „Ризик тероризма у транспортном осигурању”, *Поредбено њоморско љраво*, vol. 42, no. 157/2003, Хрватска академија знаности и умјетности, Загреб, 2003, стр. 155.

⁴⁹ Helen M. Benzie, „War and Terrorism Risk Insurance”, *Journal of Civil Rights and Economic Development*, vol. 18, spring 2004, issue 2, p. 431.

6. ЗАКЉУЧАК

Начин на који је осигурање ратних ризика регулисано у ЗОО оставља могућност да осигуравачи преузму на себе ове ризике. То значи да сами осигуравачи морају да одлуче да ли ће или не пружити покриће за ратне ризике, имајући у виду њихову непредвидљивост и обим штете која може да настане. Покушали смо да представимо сву сложеност овог питања и да оправдамо став да се ради о ризику, за који се не може пружити покриће. Интересантна је формулација ЗОО која се односи на ратне операције и побуне. Ратне операције се односе на вођење рата између две војне снаге, док се побуне могу односити на догађаје који могу имати везе са ратом, али и који могу имати везе са одређеним политичким околностима у једној земљи, па чак и са тероризмом. У једној истој одредби су обухваћени ризици који се односе на рат, а који се могу односити и на демонстрације, протесте и друге догађаје, који имају директне везе са тренутним политичким околностима. Такав начин регулисања и стављања у исту одредбу ратне и политичке ризике представља прву грешку законодавца у овој одредби. Друга грешка се односи на непостојање обавезе осигуравача да исплати штету услед реализације наведених ризика. То значи да је осигуравач већ пружио покриће, а да одређене околности спречавају да он исплати штету оштећеницима. Те околности представљају искључење из осигурања које се односи на јасно одређене ситуације када осигуравач није у обавези да исплати штету. Овде се не ради о немогућности осигурања одређених ризика. Томе можемо додати и други део одредбе који се може дефинисати као релативна искљученост ових ризика из покрића, односно, од осигурања. Наиме, одредба ЗОО дефинише да се може другачије уговорити од тзв. „општег” правила (ставили смо под наводнике, јер то правило не може бити дефинисано као што то чини ЗОО), што значи да би осигуравач морао наведено да предвиди општим условима.

Имајући у виду специфичности ратних ризика које смо поменули, поставља се питање да ли би било упутно законски регулисати немогућност пружања покрића за наведене ризике. Разлог томе је немогућност предвидљивости ризика, пре свега, што се онемогућава планирање штета, које могу настати у одређеном временском периоду, као и њихову висину. Осим тога, требало би јасно одвојити политичке ризике који морају бити, са становишта настанка и висине штете, јасније одређени. Најзад, посебно би требало третирати ратне ризике код карго осигурања, односно осигурања робе у превозу.

ЛИТЕРАТУРА

МОНОГРАФИЈЕ, УЏБЕНИЦИ, ЧЛАНЦИ

- Benzie H.M., „ War and Terrorism Risk Insurance” , *Journal of Civil Rights and Economic Development*, vol. 18, spring 2004, issue 2.
- Вујовић Р., *Управљање ризицима и осигурање*, Универзитет „Сингидунум”, Београд, 2009.
- Жарковић Н., *Економика осигурања*, Универзитет „Сингидунум”, Београд, 2008.
- Јелинић С., „Накнада ратне штете и осигурање ратних ризика” , *Економски вјесник* 1 (6), Економски факултет у Осиеку, Осиек, 1993.
- Керкез М., Ивановић И., „Катастрофални ризици и осигурање”, *Мејајренд ревија*, vol. 13, no. 2/2016, Београд, 2016.
- Kunreuther H., Michel-Kerjan E., „ Challenges for Terrorism Risk Insurance in the United States” , *Policy Watch, Journal of Economic Perspectives* – vol. 18, no. 4, fall 2004.
- Макиела М., Чоловић В., „Осигурање од катастрофалних ризика (са освртом на ризик пандемије)” , *Зборник радова „Проузроковање штијете, накнада штијете и осигурање”*, Београд, 2020.
- Миликић Н., *Управљање ризиком њроцене максималној самојридржаја, специјалистички рад*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005.
- Мркшић Д., Петровић З., Иванчевић К., *Право осигурања*, Привредна академија, Нови Сад, 2006.
- Огризовић Д., *Економика осигурања*, ЗОИЛ „Сарајево” , Сарајево, 1985.
- Павић Д., „Осигурање ратних ризика” , *Зборник радова Правној факултету у Сплиту*, год. 46, 3/2009, Сплит, 2009.
- Радовић З., „Ризик тероризма у транспортном осигурању” , *Поредбено њоморско њраво*, vol. 42, no. 157/2003, Хрватска академија знаности и умјетности, Загреб, 2003.
- Чоловић В., *Осигуравајућа друштва – законодавство Србије, њраво ЕУ, њјоредно њраво*, Институт за упоредно право, Београд 2010.
- Чоловић В., „Клупско осигурање као облик осигурања од одговорности бродара” , *Зборник Осигурање, накнада штијете и нови Закон о њарничном њосиујуку*, Златибор 2012.
- Чоловић В., „Управљање ризиком у привредним друштвима” , *ЕМС Review – часопис за економију и њржишне комуникације*, vol. 5, no. 2, Бања Лука, децембар 2015.

Чоловић В., „Осигурање од ковида-19: основно или додатно покриће од ризика осигурања”, *Зборник Правни и друштвени аспекти вакцинације током пандемије ковида-19*, Институт за упоредно право, Београд, 2022.

Шулејић П., *Право осигурања*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд 2005.

ИЗВОРИ СА ИНТЕРНЕТА

Osiguranje.hr, Судска пракса, „Смрт од мине заостале из рата није ратни ризик”, Ђурковић М. - 21. 7. 2008, <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?8621>, 20. 4. 2023.

Osiguranje.hr, „Украјина јамчи исплату осигурања за пловила оштећена у дунавским лукама”, 4. 4. 2022, <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?21609>, 25. 4. 2023.

Osiguranje.hr, Судска пракса, „Је ли ријечка мина ратни ризик искључен из осигурања”, Ђурковић М. – 19. 3. 2023, <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22090>, 19. 4. 2023.

Осигуравачи бродова отказују ратно осигурање за Русију и Украјину од 1. јануара, Е-капија, 28. 12. 2022, <https://www.ekapija.com/news/3968598/osiguravaci-brodova-otkazuju-ratno-osiguranje-za-rusiju-i-ukrajinu-od-1-januara>, 27. 4. 2023.

ПРОПИСИ

Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, бр. 31/93, „Сл. лист СЦГ”, бр. 1/2003 – Уставна повеља).

Закон о осигурању Републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 139/2014 и 44/2021).

PROF. VLADIMIR ČOLOVIĆ PH.D*

WAR RISK INSURANCE**

Summary: Considering the frequency and number of war conflicts, we can say that war risk insurance is an issue that is always current. However, because of the war in Ukraine, war risk insurance is now receiving more attention, primarily because of Russia's involvement in the war, as a world military power, and the danger of that war turning into a conflict of global proportions, which would lead to unfathomably severe consequences for world economy. The paper raises the question of whether war risks can be insured, that is, whether certain objects of insurance can be insured in case they are threatened by the risk of war. In addition, attention is paid to the characteristics of war risks from the point of view of insurance, as well as to all problems related to the formation of insurance premiums for this type of insurance. Attention is also paid to the provisions of the Act on Obligations of the Republic of Serbia, which defines the possibility for the insurer and the insured to agree differently in relation to the rule that the insurer is not obligated to pay for damage that occurred in the mentioned circumstances. In the same way, the possible realization of the risk, which is a later consequence of the war conflict, is also analyzed. Also, the author briefly refers to the Institute's clauses for the insurance of goods. Finally, the author concludes that the law should define the exclusion of war risks from insurance.

Key words: war risks, insurance, political risks, insurance premium, club's insurance.

* Principal Research Fellow, Full time professor; Institute of Comparative Law; email: v.colovic@iup.rs; <https://orcid.org/0000-0002-2016-1085>.

**The paper was created as a result of the scientific research work of the Institute of Comparative Law, which is financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, according to the Agreement on the Implementation and Financing of Scientific Research Work of the SRO in 2023 (reg. number: 451-03-47/2023-01/200049 from February 3, 2023).